

ÇAĞATAY EDEBİYATINDA RÜYA MOTİFLERİ (1)

Sümevra ALAN*

Öz

Toplumların kültür ve medeniyetine kaynaklık eden rüyalar insanlığın yaradılışından bu yana önemini korumuştur. Rahmanî, şeytanî ve nefsanî olmak üzere farklı özellikler arz eden rüyalar medeniyetler tarihine ışık tutanayna gibidir. İlkel toplumlarda rüyalar genel itibariyle iyi ya da kötü olmak üzere iki ana grupta kabul edilmiş; kötü rüyalarından korunmak için birtakım ritüeller geliştirilmiştir. İnanç sistemleri ve öğretiler açısından incelendiğinde din- rüya ilişkisi Animizm'e kadar gitmektedir. İslami gelenekte ise rüyaların gaybdan haber verme, bilinmeyeni bildirme gibi özellikleri üzerinde durulmaktadır. Kutsal kitabımız Kur'an'da rüya ve rüya tabirleriyle alakalı birçok sure ve ayette geçmekte; rüya görme ve yorumlama yeteneği bir peygamberlik alameti sayılmaktadır. Eski Türk Edebiyatı ilk dönem metinlerinde birer anlatı ögesi olarak kullanılan rüyalar ilk kez Eski Uygur Türkçesi döneminde edebî birer unsur olarak kullanılmışlardır. Sonraki dönemlerde bu kullanım gelişerek devam etmiş ve çalışmamıza konu olan Çağatay Türkçesi dönemine kadar gelmiştir. Adını Cengiz Han'ın Börte Hatun'dan doğan ikinci oğlundan alan bu dönemde çeşitli divan, mesnevi, tezkire, dil ve edebiyat eserleri, dinî, ahlâkî, biyografik, tarihî vb. türlerinde çok nadide eserler verilmiştir. Çalışmamızda bu döneme ait seçilen eserler taranmış, eserlerde geçen rüya motifleri tespit edilen örnekleriyle birlikte sunulmuş, anlatılan hikâyelerin Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Tespit edilen hikâyeler şubaslıklara ayrılmıştır: 1. *Tārîh-i Enbiyâ ve Hükemâ* Adlı Eserdeki Rüya Motifleri; 1.1. Yakup Aleyhisselâm'ın Rüyası, 1.2. Yusuf Aleyhisselâm'ın Rüyası, 1.3. Sakinin ve Fıncının Rüyası, 1.4. Melik Reyân'ın Rüyası, 1.5. Velîd bin Musab'ın Rüyası, 1.6. Buhtunnassar'ın Rüyası; 2. *Tārîh-i Mülûk-ı 'Acem* Adlı Eserdeki Rüya Motifleri; 2.1. Babek'in Rüyası, 2.2. Erdevan'ın Rüyası; 3. *Gülîstan Tercümesi* Adlı Eserdeki Rüya Motifleri; 3.1. Horasan Meliklerinden Birinin Rüyası, 3.2. Salihlerden Birisinin Rüyası olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Her bir hikâye içerisinde yer alan rüya motifi özenle kategorilendirilmiş, yorumlanışlarına göre de kendi içlerinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma neticesinde geleneklerin, örf ve âdetlerin devamında rol oynayan rüyaların Türk toplumunda İslamiyet öncesi dönemde daha simgeselken İslamiyet sonrası dönemde verilen mesaj açısından daha açık ve daha dini temalı olduğu görülmüştür. Motiflerin tasnifine yönelik kullanışlı bir yöntem geliştiren *Stith Thompson'un Motif-Index of Folk-Literature (MIFL)* adlı eserinden yola çıkarak çalışmamızda tespit ettiğimiz bu motifleri eserde yer alan motiflerle karşılaştırmış; motiflerin örtüştüğü yerlerde *MIFL*'deki kod numarasıyla rüya anlatılarının yanında vermiştir. Bunun neticesinde tespit edilen rüya metinlerindeki motifler yorumlanışlarına göre de 1. Doğumun ve Kutsallığın Nesnelere Simgeleştiği Rüya Motifleri, 2. Topraklarını Genişletme Ülküsünün Göğe Ait Unsurlarla Simgeleştiği Rüya Motifleri, 3. Müjdeli Haber Veren Rüya Motifleri, 4. Karşılaşılabilecek Durumları Gösteren Rüya Motifleri, 5. Rehberlik Eden Rüya Motifleri, 6. Türbe, Yatır, Mezarlarda Yatanlarla İlgili Rüya Motifleri, 7. Topraklarını Genişletme Ülküsünün Yeryüzüne Ait Unsurlarla Simgeleştiği Rüya Motifleri adlı kategoriler altında değerlendirilerek okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Edebiyatı, rüya, rüya motifleri, *MIFL*, rüya tabiri.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum/Türkiye, sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4406-2022

DREAM MOTIFS IN CHAGATAI LITERATURE (1)

Dreams, which are the source of the culture and civilization of societies, have maintained their importance since the existence of humanity. Dreams, which have different characteristics such as merciful, satanic, and selfish, are like mirrors that shed light on the history of civilizations. In primitive societies, dreams were generally accepted in two main groups as good or bad; Some rituals have been developed to protect from bad dreams. When examined in terms of belief systems and teachings, the religion-dream relationship goes back to Animism. In the Islamic tradition, the features of dreams such as informing about the unseen and reporting the unknown are emphasized. Our holy book, the Qur'an, is mentioned in many suras and verses about dreams and dream interpretations; The ability to dream and interpret is considered a prophetic sign. Dreams, which were used as a narrative element in the first period texts of Old Turkish Literature, were used as a literary element for the first time in the Old Uyghur Turkish period. In the following periods, this usage continued and continued until the period of Chagatai Turkish, which is the subject of our study. In this period, named after Chingis Khan's second son born to Börte Hatun, various divan, masnavi, tezkire, language and literature works, religious, moral, biographical, historical, etc. very rare works of art were given. In our study, the selected works belonging to this period were scanned, the dream motifs in the works were presented with their determined examples, and the transfer of the stories told to Turkey Turkish was given. According to the interpretations of the motifs in the detected dream texts, 1. Dream Motifs in *Tārīḥ-i Enbiyā and Ḥukemā*, 1.1. Yakup Aleyhisselām's Dream, 1.2. Yusuf Aleyhisselām's Dream, 1.3. Resident and Baker's Dream, 1.4. Melik Reyyan's Dream, 1.5. Khalid bin Musab's Dream, 1.6. Buhtunnassar's Dream; 2. Dream Motifs in *Tārīḥ-i Mülūk-ı 'Acem*; 2.1. Babek's Dream, 2.2. Erdevan's Dream; 3. Dream Motifs in *Sayf-i Sarāyī s Gulistān bi't-Turkī*, 3.1. The Dream of One of the Kings of Khorasan, 3.2. Dream of One of the Righteous. The dream motif in each story has been carefully categorized and classified according to their interpretation. As a result of this classification, it has been seen that while dreams, which play a role in the continuation of traditions, customs, are more symbolic in Turkish society in the pre-Islamic period, they are clearer and more religious-themed in terms of the message given in the post-Islamic period. Based on Stith Thompson's *Motif-Index of Folk-Literature (MIFL)*, who developed a useful method for the classification of motifs, we compared these motifs we identified in our study with the motifs in the work; where the motifs overlap, the code number in *MIFL* is given next to the dream narratives. As a result of this, the motifs in the dream texts are interpreted according to their interpretations: Dream Motifs Symbolizing Birth and Divinity with Objects, 2. Dream Motifs Symbolizing the Ideal of Expanding Their Lands with Celestial Elements, 3. Dream Motifs Announcing the Good News, 4. Dream Motifs Indicating Situations to Encounter, 5. Guiding Dream Motifs, 6. Dream Motifs Related to Tombs, Yatir, and Those Who Lie in Graves, 7. Dream Motifs Symbolized by the Elements of the Earthly Expansion of the Land and presented to the reader.

Keywords: Chagatai Literature, dream, dream motifs, *MIFL*, dream interpretation.

Giriş

Dünyanın yaradılışından bu yana insanoğlu rüyalara büyük önem vermiştir. Bireyler bir araya gelerek toplumlar oluşturmuş ve zaman içerisinde belirli dinleri benimsemişlerdir. Dinler ve kültürlerin etkisiyle her toplum kendi rüya algısını yaratmıştır. Bu algıyla şekillenen düşünce yapılarında rüyaların; bu dünya ile öteki dünya arasında iletişimi sağladığı, bir mesaj işlevi taşıdığı atalara ait kodsall bilgilerin aktarımında önemli rol oynadığı vb. gibi görevlere sahip olduğuna inanılmıştır. Çelepi'ye (2012: 6) göre Türk kültüründe de aynı şekilde rüyaların “gelecekte haber vermek, uyarılarda bulunmak, rehberlik etmek, âşik etmek, mekânları ve yapıları inşa ettirmek, din değiştirmek” gibi birçok işlevi bulunmaktadır. Rüyaların sahip oldukları bu işlevler neticesinde insanlar gördükleri rüyaları, kültürel sembollerle ilişkilendirerek, ortak rüya motiflerinin oluşmasını sağlamışlardır. Bu motifler, yapıları gereği bir anlatının iskeletini oluştururlar. Bundan dolayı görülen bir rüyanın (bir anlatının) en iyi şekilde çözümlenebilmesi için öncelikle anlatıda yer alan motiflerin tespit edilmesi gerekir. Bununla ilgili çalışma yapan Stith Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature (MIFL)* isimli eserinde sistematik bir biçimde motiflerin tasnifine yönelik kullanışlı bir yöntem geliştirmiştir. Biz de bu eserden yola çıkarak çalışmamızda tespit ettiğimiz motifleri eserde yer alan motiflerle karşılaştırmış; motiflerin örtüştüğü yerlerde *MIFL*'deki kod numarasıyla rüya anlatılarının yanında vermiş bulunmaktayız.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Rüya Tabiri

Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtları incelendiğinde yazıtlarda rüya ve rüya tabiriyle alakalı bir bilginin bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla yazılı kaynaklardaki ilk rüya metinleri Eski Uygurca dönemine kadar götürülebilmektedir. Eski Uygurca dönemine ait eserlerin ağırlıklı olarak Budist içerikli çeviri eserleri içermesi nedeniyle Budist Uygur edebiyatında rüya metinleriyle daha fazla karşılaşmaktayız. İslâmiyet sonrası eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig* (KB)'in 4366-4375, 5986-6031, 6032-6036, 6037-6046 ve 6047-6067 beyitleri arasında görülen rüyalar, yapılan yorumlar ve rüyanın iyiye yorulmasının gerekliliği vs. ile alakalı bilgiler yer almaktadır. Yine aynı eserde rüyaları yorumlayan rüya tabircileri için *tüş yörgüçi* ~ *tüş yorguçı* (KB: 4368, 6042) ifadeleri kullanılmış; yörgüçiler~yorguçlar (KB: 5992) biçiminde yalın olarak da kullanım biçimine rastlanmıştır. Aynı eserde yer alan *tüş 'ilmi*¹ (KB: 4366, 4370, 5993, 5997) terimi ise bu dönemde rüyanın bir ilim dalı olarak değerlendirildiğini göstermektedir (Gulcalı, 2021: 78). Hatta *Kutadgu Bilig*'in elli dördüncü bölüm başlığının *tüş yorguçlar birle katılmaknı ayur* (Arat, 1947: 439) “Rüya tabircileri ile münasebeti söyler.” (Arat, 1959: 316) şeklinde adlandırılması, Karahanlıların rüya tabircilerine verdikleri önemi göstermesi bakımından önem arz eder. Yine düş yorumlama ile ilgili ifadeler aynı dönem eserlerinden olan *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde (TIEM 177r/4; TIEM 182r/1) de yer almaktadır. Rüya tabiri anlamına gelen *tüş tabiri* kelimesine ise Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinden TEH 700b/8, TEH 701a/22, TEH 703a/21'de rastlanmıştır.

Çağatay Türkçesi Dönemi Eserleri ve Rüya Motifleri

1. Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

1.1. Yakup Aleyhisselâm'ın Rüyası

Ya'küb 'aleyhi's-selâm Ken'ândın mahfi çıkıp Şâm diyârına 'azîmet kıldı. Ve bu seferde bir kiçe tüş kördi kim Tiñri ta'âlâ aña hitâb kılıp ol muqaddes yiride beytü'l-makdis binâsın kılurğa beşâret birdi. Ve ol yirnin âbâdânlığı Ya'küb 'aleyhi's-selâmın evlâd ve zürriyâtı hâkim bolup nübüvvet ve hükümet kılıp halâyıknı öz himâyetlerinde müreffehü'l-hâl asrar irdiler. Va'de kıldı. Ya'küb 'aleyhi's-selâm oyganıp

şādmān bolup İshāk ‘aleyhi’s-selāmın du‘ası anıñ barasıda müstecāb bolğanın bilip yolğa tüşti. “Yakup aleyhisselām Kenan ilinden gizlice çıkıp Şam iline gitti. Bu yolculuğu esnasında gece bir rüya gördü. Rüyasında; Tanrı’nın kendisine seslendiğini, o kutsal yerde Beytü’l Makdis’i inşa etmekle görevlendirildiğini; Tanrı’nın kendisine ve zürriyetine üzerinde buldukları toprakları vaat ettiğini; zürriyetinin çoğalacağını müjdelediğini gördü. Süre verdi. Yakup aleyhisselām uyandı. Mutlu bir şekilde, İshak aleyhisselāmın duasının onun hakkında kabul olduğunu anlayıp yola devam etti.” (TEH 700a/2-5).

Rüyanın anlatılan başka versiyonunda ise Yakup rüyasında göğün kapılarından birine doğru bir merdiven kurulduğunu ve bu merdivenden meleklerin indiğini ve Tanrı’nın kendisine seslendiğini, kendisini Beytü’l Makdis’i inşa etmekle görevlendirdiğini, üzerinde uyuduğu toprakları kendisine ve soyuna armağan ettiğini söylemektedir (Köksal, 2004: 263-264). Yakup gördüğü rüyayı Tanrı’nın kişiye seslendiği rahmanî- edebî rüyalar kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Rüyanın temel motifi merdivendir. Rüya merdiven görmek, İslami rüya tabirlerinde genellikle olumlu kabul edilmiş, rüyada merdiven çıkmak ise dünya ve din işlerinde derece olarak yükselmeye yorulmuştur. Ayrıca merdiven Tanrı’nın izniyle göğe çıkma ve metafizik aleme ulaşma, Tanrı ile iletişime geçme biçiminde de yorumlanmıştır (Sarıkaya 2017: 320). Rüyalarda Tanrıyla iletişime geçen kişinin, Tanrı tarafından seçildiğine ve huzuruna kabul edildiğine inanılmaktadır (Zaimoğlu, 2011: 156). Ayrıca, Ayan’ın (2005: 37) ifadesine göre yerden göğe yükselen merdiven İslami Miraç’ın Semitik sembolik anlatımıdır. Krş. *MIFL* A102.13: “Tanrı’nın sevgi dolu şefkati.” (Thompson 1955: 73); *MIFL* D1144: “Sihirli merdivenler.” (Thompson 1956: 143).

1.2. Yusuf Aleyhisselām’ın Rüyası

Ve munuñ keyfiyyeti bu irdi kim Yūsuf ‘aleyhi’s-selām tüş körüp irdi kim küneş ve ay ve on bir kevkeb aña secde kıldılar. Bu tüşin Ya‘kūb ‘aleyhi’s-selāmğa ayttı kim bu tüşüñnü qardaşlarıñdın yaşur kim alardın saña āsīb yitmegey. Kim bu tüşniñ ta‘biri budur ki ata vü ana vü qardaşlarıñ saña muhtāc bolğaylar. “Ve bunun vaziyeti şu şekildedir. Yusuf aleyhisselām on bir yıldızla güneşin ve ayın kendisine secde ettikleri bir rüya gördü. Bu rüyasını Yakup aleyhisselāma anlatınca babası: Bu rüyayı kardeşlerine söyleme. Yoksa sana tuzak kururlar. Bu rüyanın yorumu budur: Gördüğün on bir yıldız, on bir kardeşin, ay, annen; güneş, baban yani benim. Zamanı geldiğinde hepimiz sana muhtaç olacağız, dedi” (TEH 700b/6-9)

Hız. Yusuf’un küçük yaşta gördüğü rüyanın motifleri on bir yıldız, Güneş ve Ay’dır. Bu gök terimleri tek başına yeterli anlamı karşılamamakta olup Yusuf’un rüyası bir bütün olarak ele alındığında anlam kazanmaktadır. Hız. Yakup’un da yorumladığı üzere motiflerin karşıladığı öğelere bakıldığında on bir yıldız Yusuf’un kardeşlerini, Güneş’in babasını ve Ay’ın da annesini temsil ettiği görülür. Bununla birlikte rüyada ay görmek adaletli yöneticiye, büyük âlime, hayırlı çocuğa, başkana ve rüyayı görenin anne, baba ve kardeşlerin rızasına işaretken; ay ve güneşin kişinin kendisine secde etmesi ana babanın ondan hoşnutluğuna yorumlanır. Krş. *MIFL* D1648.3: “Taşlar, belli kimselerin önünde secde eder.” (Thompson 1956: 294).

1.3. Sakinin ve Fırcının Rüyası

Tıñri te‘ālā Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmğa ta‘bır ‘ilmin kerāmet kıldı. Zindān tüş körüp bir birige aytalar irdi / ta‘bır kıılır irdi ve hıç taħallūf kıılmağandın zindān ehli müte‘accib bolur irdiler. Melik Reyyan suçısı bile bekāvüli aña zehr birür tevehhümidin yazğurup zindānğa yiberdi. Alar Yūsuf ‘aleyhi’s-selām il tüşiğe ta‘bır kıılurnı körüp ittifaq bile her biri yalğan tüş yasap Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmğa ‘arz kıldılar. Suçı tüşini mundaq didi kim bir bāğda üç hūşe / üzüm kördüm, ol üzümni sıkıttım. fi’l-hāl çağır boldı, anı melikke tuttum içip maña iltifāt u taħsīn kıldı. Bekāvül tüşini mundaq didi kim melik maṭbaḥıdın üç h’ānde nān başım üstide kördüm ve āsmāndın kuşlar başımğa konup ol nānlarnı yidiler. Çün Yūsuf ‘aleyhi’s-selām ol ikevünüñ ğaybdın ağızlarığa kilgen sözlerniñ birin ni‘met birin beliyetka dāll kördi didi kim

Melik Reyyan gördüğü rüyayı ülkenin dört bir yanından gelen kâhinlere ve rüya tabircilerine anlatınca onlar da kendisine “gördüğün rüya ‘adğâs u ahlâm’dır (karışık rüyalardır). Bizler bu şekildeki rüyaların yorumunu bilemeyiz” demişlerdir. Daha sonra kendisine rüya tabir etme yeteneği bahsedilmiş olan Hz. Yusuf, Melik Reyyan’ın rüyasını tabir etmiştir. Tabirden memnun kalan Reyyan ise Yusuf’u hapisten çıkararak yüksek makamlara getirmiştir. Melik Reyyan’ın görmüş olduğu rüyada yedi zayıf ve yedi besili sığırla, yedi yeşil ve yedi kuru buğday başağı aslî sembollerdir. Aslî semboller aynı kavramların birbirlerine zıt hâllerinden seçilerek yedi sayısı ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum rüyanın tabirinde birbirini izleyen yedi yıllık olumlu ve olumsuz iki dönemle ilişkilendirilmiştir (Sarıkaya, 2017: 320) Krş. *MIFL* Z145: “Sembolik renk: yeşil” (Thompson 1958: 351); *MIFL* D1812.5.1.2: “Kötü bir alamet olarak kötü rüya” (Thompson 1956: 323); *MIFL* B147.3: “Diğer hayvanlar kehanet verir.” (Thompson 1955: 384).

1.5. Velîd bin Musab’ın Rüyası

Bu, Kıtbîlerga ri‘âyet kıldı ve ol mel‘ûn (Velîd bin Mas‘ab) bir kiçe tüş kördi kim Şâm sarıdın bir ot peydâ bolup bâğ u sarâyların köydürdi, kint ve şehirleridin eser koymadı. Vehm bile oyğanıp kâhinlerni tilep bu tüşniğ ta‘bîrin tiledi. Alar didiler kim ol sarıdın birev mütevellid bolğay kim siniğ devletiğ ve milletiğ zevâliğa sa‘y kılgay ve Benî İsrâyildin bolğay ve Kıtbîler zevâli andın bolğay. “Bu, Kıtbîlere izzet ve ikramda bulundu ve o herkesin lanetlediği ve nefret ettiği kimse (Velid bin Musab) bir gece rüya gördü. Rüyasında Şam tarafından bir ateş peyda olup bağ ve sarayları yaktı, kent ve şehirlerden eser bırakmadı. Korkuyla uyanıp kâhinlerini çağırıp bu rüyanın yorumunu istedi. Onlar da rüyasını şu şekilde yorumladılar: O taraftan birisi dünyaya gelecek. Senin devletinin ve milletin zehaline çabalayacak. Ve Benî İsrail’den olacak. Kıtbîlerin yok olması onun vasıtasıyla olacak.” (TEH 703a/20-23)

Mısır Firavunu Kâbus bin Musab’ın ölümünün ardından tahta Velid bin Musab geçti. Bu kimse Firavundan daha kibirli ve daha kâfir bir kimseydi. Hz. Musa (a.s.) doğmadan önce bir gece rüyasında Şam tarafından bazı rivayetlere göre Beytül Makdis tarafından peyda olan bir ateş Mısır’daki tüm evleri tahrip etmiş, bağ ve saraylardan eser koymamıştır. Bunun üzerine korkuyla uyanan Musab kâhinleri, sihirbazları, falcıları ve tabircileri çağırıp rüyasını yorumlatmıştır. Onlar da bu rüyayı: “İsrailoğullarının soyundan bir erkek çocuk doğacak; o çocuk senin egemenliğini eline geçirerek tahtına oturacak.” biçiminde yorumladılar. Bunu duyan Velid bin Musab bir göre İsrailoğulları’ndan dünyaya gelecek tüm erkek çocuklarının öldürülmesini emretti.

Velid bin Musab’ın rüyasındaki ateş motifi ve tüm ülkeyi yok edecek kadar güçlü olması bakımından dikkat çekicidir. Buradan yola çıkarak rüyanın olumsuz bir yorumla karşılık geleceğinin de tahmin edilmesi güç değildir. Krş. *MILFF*882: “Olağanüstü ateş.” (Thompson 1956: 231).

1.6. Buhtunnassar’ın Rüyası

Ve ba‘zı dipdürler kim Dânyâl ‘aleyhi’s-selâmın Buht-ı Naşar Beytül Mağdisdin iltip müddeti zamânında asrap bir tüş körüp unutқandın sonra Dânyâl ‘aleyhi’s-selâm hem tüşin ta‘bîrin aytıp ol benddin hâlâş boldı. “Ve bazı kimseler demişlerdir ki Buhtunnassar, Danyal aleyhisselâmı Mescid-i Aksa’dan gönderdiği zamanda zarfında bir rüya görmüş ve gördüğü rüyayı unutmıştu. Bunun ardından Danyal aleyhisselâm, (Buhtunnassar’ın) rüyasını tabir ederek kendisini o sıkıntıdan kurtardı.” (TEH 713a/8-9).

Buhtunnassar’ın görüp unutmış olduğu rüyayı kendisine Danyal (a.s.) şu şekilde haber vermiştir: “Rüyânda üst kısmı altından, ortası gümüşten, uçları bakırdan, topukları demirden, ayakları kerpiçten bir put gördün. Puta hayran hayran baktığın sırada putun başına gökyüzünden büyük bir taş düşerek putu toz hâline getirdi. Putu oluşturan tüm maddeler birbirinden ayrılmayacak hâlde karıştı. Sonrasında gökten putun başına düşen taş, öyle büyüdü ki yerde ve gökte o taşın başka bir şey görünmez oldu.” Bunun ardından Buhtunnassar,

görmüş olduğu rüyayı hatırlayarak Danyal (a.s.)’in anlattıklarını tasdik etmiş ve kendisinden rüyasının tabirini istemiştir. Bunun üzerine Danyal (a.s.) Buhtunnassar’ın rüyasını şu şekilde yorumlamıştır: “Gördüğün put, birbirinden farklı ümmetleri temsil etmektedir. Altın senin içinde bulunduğun ümmeti, gümüş senden sonra oğlunun hükmedeceği ümmeti, bakır Rumları, demir Acemleri temsil etmektedir. Kerpiç, Rumlara ve Acemlere hükümdar olan iki kadına, gökten inip putu toz haline getiren taşsa ahir zamanda gelecek olan bir elçiye (Hz. Muhammed) ve O’nun getireceği son dine işarettir. O din ise bütün dinlerin hükümlerini yürüdükten kaldıracak, bütün dünyaya yayılacaktır.” Buhtunnassar’ın rüyasında yer alan motifler put ve putun başına düşen taştır. Gökten düşen bu taş putları devirecek / yok edecek yerlerine kendisi geçecektir. Krş. *MIFL* V356.2.1: “Kâfir putlar, bir azizin gücüyle boyunlarına kadar toprağa batarlar.” (Thompson 1958: 708).

2. Tārīḥ-i Mülūk-ı ‘Acem Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

2.1. Babek’in Rüyası

(Bābek) bir kiçe tüş kördi kim kuyaş Sāsānniḡ maḡlayıdın tūlū‘ kıladur, anıḡ aḡvālini mūbālaḡa bile tefṡiḡ kılıldı ise ma‘lūm kıldı kim ḡāl nidūr iḡtiram u i‘zāz kılıp anı küveyi kıldı. “Babek, bir gece güneşin Sasan’ın tepesinden (başının üst kısmından) doğduğu bir rüya gördü. O rüyanın durumunu abartılı biçimde sorup araştırınca öğrendi. Duruma saygı gösterip (Sasan’ı) onu damat yaptı.” (TMA 724b/23- 25).

Babek, tek bu rüya ile kalmamış birbirinden farklı rüyalar da görmüştür. Bunların ardından sarayına ulu ve erdemli ve en ünlü rüya yorumcularını davet etmiş ve gördüğü rüyaları ayrıntısıyla bir bir anlatmıştır. Davetliler, Babek’i itina ile dinledikten sonra içlerinden biri rüyası adına şunları söylemiştir: “Ey hükümdarım! Rüya gördüğün adam, nam salan, şöhreti her yere yayılan büyük bir hükümdar olacak; öyle ünlenecek öyle yücecek ki başı güneşi bile geride bırakacak. Eğer o hükümdar olmazsa oğlu başı göklere erişen ulu bir hükümdar olacak.”²

Ahmed-i Dâ‘î’nin *Tercüme-i Kitâbü’t-Tabîr* adlı eserinde ifade edildiğine göre rüyada görülen güneş padişahdır. Eğer bir kimse rüyasında güneşin evine girdiğini görürse ferahlığa erişir, padişah olur ya da ulu bir soydan gelen bir hatun alır (TKT 117b-118b). Bir kimsenin rüyasında güneşin (birinin) başının üzerinden doğduğunu görmesi o kimsenin, büyük bir iş ve dünyalığa erişmesine, o kimsenin geçim sıkıntısından kurtulmasına, ticaretinin artmasına, rüya sahibi (yahut rüyada görülen kişi) çiftçi ise ekinlerinin bol olacağına yorumlanır. Babek’in rüyasını tabir eden yorumcuların yorumlarına bakıldığında da yukarıda verilen tabirleri destekler nitelikte olduklarını görmekteyiz. Babek’in rüyasının tabirini istemesi üzerine tabirciler, rüyasında gördüğü adamın, nam salan, şöhreti her yere yayılan büyük bir hükümdar olacağı haberini kendisine vermektedirler. Krş. *MIFL* F961.1: “Güneşin sıra dışı davranışı.” (Thompson 1956: 247).

2.2. Erdevan’ın Rüyası

Bābekniḡ vefāti ḡaberi kildi. Erdeşîr müdde‘ā iḡḡār kıldı kim Erdevān anıḡ atası maḡşibın aḡa birip yibergey, maḡbūl tüşmedi, ol hükümetka öz oḡlın muḡarrer kılıp yiberdi. Çün Erdeşîr ol işdin nev-mîd bolup vehmi ḡālib boldı, buḡurda ol kenîzek aḡa ḡaber birdi kim Erdevān bir muvaḡḡiḡ tüş körüp bilir ildin ta‘bîrin sorup mundaḡ dipdürler kim milk sindin intikāl tapıp birevge mūntakîl bolḡusıdur kim bu hefte siniḡ dergāḡıḡdın kiter ve Erdevān bu sözdin mütevaḡḡiḡ bolup bu işiḡ tefāḡḡusıdadur kim ol kişini tapıp def‘ kılgay. “Babek’in vefat haberi geldi. Erdeşir, iddiada bulunduğu şeyi açıkladı. Erdevan, atasının görevini ona verip göndermişti, uygun olmadı; o hükümete kendi evladını tayin etti. Çünkü Erdeşir o işten ümitsiz olup kuruntusu üstün gelmişti. Bu sırada o cariye kendisine haber verdi. Erdevan korkunç bir rüya görüp bilir kişilere (rüya tabircilerine) rüyasını yorumlattı. Onlar da rüyasını kendisine şu şekilde izah ettiler: “Mülk senin elinden (başka) birisinin eline geçecek ve bu hafta senin dergahından

ayrılıp gidecek.” Erdevan, bu sözden korkup bu işin (aslını astarını) enine boyuna araştırmaya koyuldu. O kişiyi bulup kovdu.” (TMA 725a/6-10).

Erdevan’ın gördüğü rüya, gelecekte haber veren ve karşısına çıkacak tehlikelere karşı temkinli ve tedbirli olması gerektiğini işaret eden rüyalardandır. Bahsi geçen hikâyenin başka bir varyanta göre (bk. Firdevsî, Şahnâme II, 2016: 466-467) yıldızbilimciler Erdevan’ın başına gelecekleri kendisine şu şekilde aktardılar: “En kısa zamanda küçük ancak kumandan soylu, yürekli, çok güçlü biri yanından kaçıp gidecek; sonrasında o kimse ulu ve çok güçlü bir hükümdar olacak, bütün dünya onun emrine girecek; bahtı açık, insanlara yardım eden biri olacak.” Hikâyenin bu anlatımı göz önünde bulundurulduğunda Erdevan rüya görmemiş; yıldızbilimcileri huzuruna çağırarak kendilerinden başına gelecekleri, yazgısında ne olup biteceğini yorumlamalarını talep etmiştir. Dolayısıyla burada bir rüya tabirinden söz etmek mümkün değildir.

3. Gülistan Tercümesi Adlı Eserdeki Rüya Motifleri

3.1. Horasan Meliklerinden Birinin Rüyası

ḥorāsān mülkiniñ melikleridin birisi tüş körüp debîri mu.abbirini yığıp aytmış. sultān maḥmūdnu körer mēn kim gūr içide miñ muñ birle yatıp ḥüsn ü cemālı yitip etleri töklüp sünekleri söklüp sünek menfezlerige toprak tolup turur. ammā ay dēk yüzideki yulduz dēk közleri yıldızdın adrılmadın pergār dāyiresiniñ ḥadeķasıda [e]vrülü turur ērdi. mu.abbirler bu tüşke tuş ta.bīr kıla bilmesdin müteğayyir bolup turğanda bir şāḥib-dil dervīş ornıdın ḳopup yēr öpüp aytmış. neçe kim güriniñ miñneti bī-girān turur ammā közi mülkige taķı nigerān turur. “Horasan meliklerinden biri rüya görüp danışmanı rüya yorumcusunu çağırıp sormuş. Sultan Mahmut’u rüyamda gördüm. Mezarda bin sıkıntıyla yatıyordu güzel yüzü solmuş etleri dökülmüş kemikleri sökülmüş kemik yarıklarına toprak dolmuştu. Ama ay gibi (parlak) yüzündeki yıldız gibi (parlak) gözleri yıldızından ayrılmadan pergel dairesinin göz çukurunda dönüyordu. Rüya yorumcuları bu rüyaya denk yorum yapamayıp (rüyayı) değiştirdiklerinde bir gönül sahibi derviş yerinden kalkıp saygıyla şunları söyledi: Mezarının derdi sıkıntısızdır ancak gözü (dünyadaki) mülküne de bakmaktadır.” (GT 26/6-27/2).

Yukarıda anlatılan hikâyemizin motifi mezardır. Ancak bu motif tek başına yeterli olmayıp Sultan Mahmud’un mezardaki durumu göz önünde bulundurulduğunda tam bir anlam kazanmaktadır. Rüya tabirlerine göre; bir kimsenin rüyasında sultan görmesi ise Allahutaala ile tabir edilmektedir. Sultanı hoşnut ve güler yüzlü görmek, ilahî ceza ile rüya göreni korkutan kimseye yahut Allah’ın rızasına erdiren işleri yapmaya; sultanı gazaplı görmek namaz ve diğer emirlerdeki eksikliğe ve günah işlemeye yorumlanmaktadır. Gönül sahibi, görülen rüyayı Sultan Mahmud’un mezarında kabir azabı çekmediğinde ancak dünya sıkıntısı (mal, mülk, para sıkıntısı) çektiğine yorumlamıştır. Krş. *MIFL* E410: “Rahatsızlık veren mezar” (Thompson 1956: 440).

3.2. Salihlerden Birisinin Rüyası

şālihlerde birisi bir pādşāhnı tüş kördi uşmaḥ içide yana bir pārsānı tamuğ içide. mücibini sordılar ērse, ayttdılar kim pād-şāḥ pārsāķa muvāfaķat kıılmaķ üçün behiştķa bardı. pārsā pād-şāḥķa mütāba.at kıılmaķ üçün dūzaḥķa kirdi. “Salihlerden birisi rüyasında bir padişahı cennette bir dindarı ise cehennemde gördü. Sebebini sorduklarında şöyle dediler: Padişah, dindara uyduğu için cennete girdi. Dindar, padişaha uyduğu için cehenneme girdi.” (GT 82/13-83/3)

Rüya tabirlerine göre rüyada bir kimseyi cehennemde görmek o kişinin yaşayacağı aksilikleri gösterir. Abdulgani Nablusî ye göre rüyada (birinin) cehenneme girdiğini görmek, kişinin büyük günahlar işlediğine ve Allah’ın gazabına müstahak olduğuna tabir edilmektedir. Rüyada bir kimsenin cennete girdiğini görmek ise görülen kimsenin her iki âlemde de emniyette ve sevinçli olacağına işarettir. Padişah, hayatı boyunca dindara

uyduğu yani hak yolundan gittiği için cennete, dindar ise padişah gibi hayat sürerek dini görevlerini ihmal ettiği için cehenneme girmiştir. Dindar hayatı padişah için şifa iken; padişah hayatı dindar için zehir hükmündedir. Krş. *MIFL* U140: “Bir insanın gıdası başka bir insan için zehirdir.” (Thompson 1955-1958: 2319).

bir elniñ hañibi kim munuñ birle hoş ermes erdi. aytur. ey döstum seni tüş kördüm kim avāzıññ hoşluğınñ avāzesi elge yetilip halk anıñ semā.ıge yığılıp turur ermiş. hañib bir sā.at bu tüş zıkrige fikr etip aytur. zihī mübārek tüş kim körmüş sēn kim mēni aybımğa muñtali kıldıñ. ma.lüm boldı kim mēniñ avāzıñññ bī-mezelıgıdn halk zañmetde ermişler. “Bu kimseden hoşlanmayan bir ahalinin hatibi (kendisine) şöyle dedi: Ey dostum seni rüyamda gördüm. Sesinin güzelliğinin şöhreti halka ulaşmış, halk onun dinlemek için toplanıyormuş. Hatip (hutbe okuyan kişi) bir saat bu rüyanın sebebini düşündükten sonra şöyle dedi: Ne güzel rüya görmüşsün. Beni ayıbımdan haberdar ettin. Halk, benim sesimin tatsızlığından sıkıntı çekiyormuş.” (GT 141/13-142/6).

Rüyada bir hatip, kendisinden hoşlanmadığı bir hatibe -ironi mahiyetinde- sesinin güzelliğinden ve halkın onu dinlemek için toplandığından bahsetmektedir. Bu rüyanın motifi sestir. Ancak bu motif tek başına yeterli olmayıp halkın bu sesi dinlemek için toplanması ve bu sesin güzelliğinin halka kadar ulaşması ile anlam kazanmaktadır. Rüyada dinlenilmesi hoşça gitmeyen sesler üzüntülü ve sıkıntılı bir işe; güzel sesler ise ferahlık ve sevince işaret olunur. Ancak burada karşıdakine sezdirilme yoluyla rüyaya zıt bir mana yüklenmekte ve kişiden duyulan hoşnutsuzluk ifade edilmektedir. Tabirden yola çıkarak ifade edecek olursak; hatibin sesinin hoşça gitmemesine atfen bu durumun rüya üzerinden gösterilmesi hoşça gitmeyen bir sesin üzüntülü ve sıkıntılı bir duruma delalet ettiğine yani halkın durumdan ötürü sıkıntı çektiğine yorumlanabilmektedir.

Sonuç

Çağatay Türkçesi dönemi edebiyatının nadide eserlerinde tespit edilmiş olan yukarıda bahsi geçen rüyalar; gelecekte haber verme, karşılaşılabilecek bir durumu belirtme, rehberlik etme, Tanrı'dan gelen uyarı ve işaretleri gösterme, din değiştirtme, sağaltma, aşk, ölüm vb. gibi çeşitli niteliklere sahiptir. Çeşitli niteliklere sahip olan bu rüyalar kendi içinde de rahmani rüyalar, şeytanî rüyalar ve nefsanî rüyalar olmak üzere 3 farklı kategoriye ayrılabilir. Tanrı'nın müjdesi olarak tabir edilen rüyalar rahmani, şeytanın vesvese verdiği, korkuttuğu rüyalar şeytani, nefsin hayal ve arzularını, takıntılarını içeren rüyalar ise nefsanî (adğas u ahlām, karışık) rüya olarak açıklanabilmektedir. Anlatılan hikâyelerde üç rüya çeşidine de rastlanmakta; rüyalarda geçen motifler günümüz rüya tabirlerinden yola çıkılarak yorumlandığında ise hikâyelerde yapılan yorumlar ile kişilerin kendilerinin yaptıkları rüya tabirleri arasında paralellik olduğu görülmektedir. Buna verilecek en belirgin örnek Yusuf (a.s.)'ın rüyasıdır. Yusuf (a.s.) rüyasında kendisine gök cisimlerinin secde ettiğini görmüştür. Rüyanın yorumu güncel rüya tabirleri üzerinden değerlendirildiğinde rüyada ay ve güneşin kişinin kendisine secde ettiğini görmesi ana babasının kendisinden hoşnutluğuna yorumlanmaktadır. Doğu sahası tarihî Türk yazı dillerinin içinde yer alan Çağatay Türkçesi dönemine ait eserlerde tespit edilen rüya motifleri şu kategoriler³ altında özetlenebilir:

1. Doğumun ve Kutsallığın Nesnelere Simgeleştirdiği Rüya Motifleri
 - 1.1. Merdiven (bk. 1.1)
2. Topraklarını Genişletme Ülküsünün Göğe Ait Unsurlarla Simgeleştirdiği Rüya Motifleri
 - 2.1. Güneş-Ay-Yıldız (bk. 1.2, 2.1)
3. Müjdeli Haber Veren Rüya Motifleri
 - 3.1. Tutsaklıktan Kurtulmayı Müjdeleyen Rüya Motifleri

- Hükümdara şarap takdimi ve takdir edilme (bk. 1.3)
- 3.2. Kahramanlarla İlgili Müjdeler Veren Rüya Motifleri (bk. 1.6.)
4. Karşılaşılabilecek Durumları Gösteren Rüya Motifleri
- 4.1. Tehlike Bildiren Rüya Motifleri
- 4.1.1. Ekmekleri kuşların yemesi ve emeğin boşa gitmesi (bk. 1.3)
- 4.1.2. Mülkün Erdevan'ın elinden gitmesi (bk. 2.2)
- 4.1.3. Padişahı cennette dindarı cehennemde görme (bk. 3.2)
5. Rehberlik Eden Rüya Motifleri
- 5.1. Zor Bir Durumdan Kurtulabilmek İçin Rehberlik Eden Rüya Motifleri
- 5.1.1. Kıtlıkla mücadele etme ve bolluğu değerlendirme (bk. 1.4)
6. Türbe, Yatır, Mezarlarda Yatanlarla İlgili Rüya Motifleri
- 6.1. Ölen kişinin zor durumda görülmesi (bk. 3.1.)
7. Topraklarını Genişletme Ülküsünün Yeryüzüne Ait Unsurlarla Simgeleştiği Rüya Motifleri
- 7.1. Ateş (bk. 1.5)

Toplumun ortak düşüncesini, algısını ve yaşayış biçimini ortaya koyan rüyalar halkın birer kültür örneği sayılabilmektedirler. Geleneklerin, örf ve âdetlerin devamında rol oynayan rüyalar Türk toplumunda İslamiyet öncesi dönemde daha simgeselken İslamiyet sonrası dönemde verilen mesaj açısından daha açık ve daha dini temalıdır. Rüyalar, bir bireye ait olsa da yapılan tabirler neticesinde bir topluma mâl olmuş ve uluslararası alanda ortak işleve sahip olmuşlardır. Yukarıda listelenen rüya motifleri hikâyelerde ayrıntılı biçimlerde açıklanmış; motiflerin örtüştüğü yerlerde rüyaların uluslararası konumlarını belirlemek açısından *MIFL*'deki karşılıkları verilmiştir. Çalışmamız neticesinde bir milletin folkloruna ışık tutan rüyaların kullandıkları sembol dil, verdikleri mesajlar, üstlendikleri işlevler ve uluslararası konumları okuyucuya sunulmuştur.

Sonnotlar

¹ *tüş 'ilmi* ifadesinin geçtiği eserler için ayrıca bk. KE 110v/14.

² Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Firdevsî, Şahnâme II, 2016: 459-460.

³ Faydalanılan kategorilendirme başlıkları için bk. Çelepi, 2010; Çelepi, 2017; Sarıkaya, 2017; Gulcalı, 2021.

Kısaltmalar

a.s.: Aleyhisselâm

bk.: Bakınız

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

TDK: Türk Dil Kurumu

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

Kaynaklar

AYAN, T. (2005). "Yakub'un Merdiveni." *Mimar Sinan*, 136, 37-58.

ÇELEPİ, M. S. (2010). "Dânişmend-Nâme'de Rüyaların İşlevleri." *Journal of Turkish Studies*, 5(1), 263- 280.

- (2012). *Türk Halk Kültüründe Rüya*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- (2017). *Türk Halk Kültüründe Rüya*. Konya: Kömen Yayınları.
- FİRDEVSİ (2016). *Şahnâme II*. Nimet Yıldırım (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- GT= BERBERCAN, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi* (Gramer-Metin-Dizin). (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GULCALI, Z. (2021). “Budist Uygur Edebiyatında Rüya Motifleri.” *Millî Folklor*, 75-88.
- KB= ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I* (Metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TDK Yay. 458.)
- (1959). *Kutadgu Bilig II* (Tercüme). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. (TTK Bas. 20.)
- KÖKSAL, M. A. (2004). *Peygamberler Tarihi*. 8.baskı, C. 1-2. Ankara: Diyanet Vakfı Neşriyat.
- SARIKAYA, E. (2017). *Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- TEH, TMA, MÜN= ABİK, A. D. (1993). ‘*Alî Şîr Nevâyî’nin Risaleleri Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-ı ‘Acem, Münşeât*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- THOMPSON, S. (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Volume 1-6 (AC; D-E; F-H; J-K; L-Z). Indiana University Press, 1955 (Vol. 1), 1956 (Vol. 1, II), 1957 (Vol. 4-5), 1958 (Vol. 6).
- (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*. Revised and Enlarged A-Z, 2465 page. Edition. Bloomington: Indiana University Press.
- TİEM= KÖK, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM73 1v-235v/2)* (Giriş-Metin-İnceleme-Metin-Dizin). (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TKT= Ahmed-i D. (2021). *Tercüme-i Kitâbü’t-Tabîr, Rüya Tabirleri Kitabı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ZAİMOĞLU, E. (2011). “Rüya: Göğe Yükselen Merdiven.” *Doğu-Batı, Psikanaliz Dersleri*, 14(56), 149-157.

İnternet Kaynakları

- <https://www.diyadinnet.com/Ruya-Tabirleri> (Erişim: 10.03.2022)
- <https://ruyalartabiriblog.wordpress.com/tag/anne/> (Erişim: 10.03.2022)
- <https://ismailhakkialtuntas.blogspot.com/2020/07/eski-turk-edebiyatnda-ruya-baslangctan.html> (Erişim: 11.03.2022)
- <https://www.nedirsor.com/ruya-tabirleri/d?share=google-plus-1> (Erişim: 11.03.2022)
- <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/%C3%87a%C4%9Fatayca> (Erişim: 12.03.2022)